

¹⁸ Там же. – 1704. – Д. 3. – Л. 404-404 об.

¹⁹ Там же. – 1709. – Д. 1. – Л. 311 об. – 312 об.

²⁰ Там же. – Л. 311 об.

²¹ Там же. – 1703. – Д. 3. – Л. 446-446 об., 458-459, 494-494 об.; 1704. – Д. 3. – Л. 5 об., 8 об. – 9, 105 об. – 106 об.

²² Crecelius D. Egypt in the eighteenth century / D. Crecelius // The Cambridge history of Egypt. – Cambridge, 2008. – V. II: Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century. – P. 67.

²³ РГАДА. – Ф. 89. – Оп. 1. – 1707. – Д. 3. – Л. 305 об.–306.

²⁴ Там же. – Л. 356–356 об.

Отримано: 10.10.2016 р.

Анатолій Філінюк

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В XVII – XVIII СТ. ТА СУЧАСНІСТЬ: ІСТОРИЧНА ТЯГЛІСТЬ І ПАРАЛЕЛІ

Передусім, наголосимо, що осмислення історичного досвіду українського державотворення нині є не лише важливою і необхідною, але й обов'язковою складовою розуміння сучасних державотворчих процесів в Україні та чинником гарантування її національно-державної суверенності в умовах нових викликів, які вона переживає. Такий підхід актуалізує проблему українського державотворення дозволяє пролити світло через призму логічного, спрямованого у перспективу погляду на більшість питань, котрі виникають перед сучасниками на політичному полі, а також забезпечує поступове очищення від зайвих емоцій багатьох дискусійних питань, що тривалий час піддавалися упередженості, зайвій політизації і фальсифікації.

Ще зовсім недавно уявлялося, що історичний досвід розбудови державності на різних етапах вітчизняного минулого не буде вивчатися з нашаруванням політизованості. Головною запорукою в цьому вбачалася наявність державної незалежності України. Однак такі сподівання виявилися примарними. Всі ті події, що відбуваються нині на сході нашої держави пов'язані не тільки з агресивною військовою доктриною та експансіоністською політикою Російської Федерації, а й з тими вихідними позиціями із нашого спільного минулого, на які спирається політичне керівництво сучасної Росії у веденні гібридної війни проти Української держави. З іншого боку, на сучасному етапі розвитку в Україні не вистачає віри в те, що ми можемо успішно розв'язати назрілі завдання, достойно відповісти на всі сучасні виклики в суспільстві і в зовнішньополітичній та геополітичній площині. Не має усвідомлення того, що успіх, результат передусім залежать від нас – конкретних українців, патріотів своєї дер-

жави.

Цілком очевидно, що їх вирішення значною мірою залежить від всебічного знання нашого минулого, нашої історичної пам'яті, котрі формують необхідний гемоглобін для утвердження національної самосвідомості, створення можливостей для врахування уроків минулого у виробленні й реалізації загальної державної стратегії на шляху європейського вибору. Вивчення минулого свого народу слугує головним ґрунтом для вироблення молодим поколінням власної системи координат та артикулювання важливих життєвих сенсів, стає дороговказом для формування у кожної молодої людини власного позитивного та конструктивного досвіду як основи для орієнтації у сучасному світі і вироблення перспективи на майбутнє.

Щоб перемогти, треба бути озброєним ґрунтовними знаннями та любов'ю до України, незламною силою волі, прикладів якої є достатньо в нашій історії. Саме історичні знання здатні вилікувати від тяжкої хвороби – від амнезії і світоглядної сліпоты, вони дають людині істинну систему цінностей і, що не менш важливо, – здатність самостійно мислити, розуміти причинно-наслідкові зв'язки, визначати пріоритети й робити власний демократичний вибір. Без опори на національну історію, культуру і духовні цінності свого народу, без осмислення важких тем відносин із нашими сусідами з чіткою артикуляцією власних позицій щодо оцінок найбільш дискусійних або котроверсійних сторінок історії робити це просто неможливо. Особливо йдеться про засвоєння історичного досвіду співіснування українців і сусідів, українців та представників інших народів, яке було наповнене драматичними, болючими та суперечливими моментами, взаємною агресивністю, конфліктами, порозуміннями та примиреннями. Лише це сприятиме розумінню права кожного народу на власну візію історії. Глибокі знання вітчизняної історії сприятимуть формуванню в студентів поваги до своєї держави, віри в життєві сили нашого народу, мотивації до потреби розвитку своїх сил і формування національного духу. Глибокі наукові знання про наше минуле є найкращими ліками і найкращою «детальною зброєю» проти підступів імперського агресора й водночас «найміцнішою стіною» проти його зазіхань.

Заглиблюючись в історію майже 370-літньої давності, не можемо не підкреслити, що етнонаціональний розвиток Правобережної України з кінця XVI ст. вирізнявся тим, що більшість автохтонів, які становили основну масу регіональної еліти, починала позиціонувати себе з римо-католицькою релігією та латинською культурою, стаючи, за висловом Б. Гудя, поляками «за вибором». Натомість прибульці з теренів Польського Королівства й Литви, мешкаючи десятиліттями, а то й століттями на теренах України, починали не лише називати, а й уважати себе «тутешніми» чи навіть «українцями», що було проявом їхнього локального патріотизму¹. Разом з тим, можна без перебільшення сказати, що поляки, як домінантна нація так і не спромоглися перетворити Річ Посполиту в державу «трьох народів», надавши українській людині рівні права і свободи без огляду на різницю мови і релігії. Це й стало однією з причин

того, що від кінця XVI ст. на так званих «східних кресах» Речі Посполитої дедалі більше загострювалися українсько-польські конфлікти, котрі врешті-решт завершилися відновленням Української держави на чолі з Б. Хмельницьким.

Не секрет і те, що сотнями років цілі покоління українців і всіх, хто мешкав в українських землях, виховували на гаслах, згідно з якими росіяни наші визволителі, наші старші брати і що ми приречені жити в дружбі та злагоді. Але чи про це свідчить історія? Якщо так, то нам слід шукати у минулому точки опори для відновлення дружби і злагоди. Однак глибоке прочитання та осмислення наших взаємин засвідчує протилежне. Про це красномовно свого часу, вражаючим прикладом геніальної тендітної незламності², наголосила Леся Українка: «хто звільниться сам – той буде вільним; як звільнить хтось – того в неволю забере». Голосні заяви про визволення, про волю самі по собі нічого не важать. Вірити у визвольні наміри завойовника меншою мірою наївно, в кращому разі – помилково. Свобода виборюється, а не декларується. Однак, на її переконання, це мали робити не озлоблений, люмпенізований натовп, не «сліпий зроду народ», якого вона понад усе хотіла бачити зрячим, а справжні аристократи духу.

Слід зауважити, що загальне розуміння історичного процесу в другій половині XVIII – на початку XIX ст. українцями, як і всіма європейцями, визначала ідеологія та культура Просвітництва і Романтизму, котрі спрямовували енергію діянь на здобуття кожною людиною особистої свободи³. До того ж, Французька революція 1789 р. поширила поняття нації на всі суспільні верстви, а джерелом її суверенітету проголосила народ. У цьому зв'язку можна сказати, що в епопеї становлення українського національного руху немає чогось помітно унікального⁴. І це справді так. Однак, з іншого боку, націотворчий процес в Україні відбувався в органічній єдності з європейським, був схожим до того шляху формування національних вимог бездержавних народів Центрально-Східної Європи, а отже був цілком закономірним. Разом з тим, у демократичніших і швидше модернізованих суспільствах і регіонах існувало більше шансів для «оживлення» національної свідомості. Водночас, у відсталішій Російській імперії цей соціально-економічний чинник більше допомагав полякам, натомість українців й інші національні спільноти царизм ставив на межу самозбереження. Невипадково в «Історії Русів» – творі, що представляв собою один із найбільш ранніх варіантів цілісного бачення інтелектуальною елітою України / Малоросії власної історії від найдавніших часів до 1769 р., і став основою для формування новочасної української національної ідеї, червоною ниткою проходить думка про те, що всі народи, котрі живуть у світі, завжди захищали і захищатимуть вічно своє буття, свободу і власність⁵.

Особливо варто підкреслити, що з другим і третім поділами не тільки Правобережна Україна була анексована Росією. Їх результатом став також новий кордон, яким були в черговий раз розчленовані етнічні українські землі. І поділи, і проведення нового кордону позначилися як на територіальній поверхні, так і родинях, стосунках, долі тисяч і мільйонів її мешканців. За цих

умов корінним мешканцям і тутешнім жителям, які були родом з інших країн доводилося вести боротьбу за виживання та пристосування до нових реалій. Тому важливо домогтися адекватного сприйняття етнонаціональних основ у суспільстві, що дозволяє об'єктивно оцінювати соціокультурну складову етнополітичних конфліктів. Подібно як в Австрії, де наявні суспільно-політичні і соціально-економічні обставини сприяли утворенню конфліктної атмосфери, в Наддніпрянській Україні, особливо Правобережжі, царизм здійснював асиміляційний тиск і всіяко стимулював суперечності між такими великими етнонаціональними та етносоціальними групами, як українці, поляки, євреї тощо. Звісно, що ці та інші фактори, котрі впливали з його інкорпораційної та колоніальної політики, виступали стримуючими факторами як для процесу соціокультурного розвитку українців, так і для змісту формування української національної ідентичності. Можливо, саме тому нині дедалі голосніше лунають заклики в Російській Федерації про заборону досліджувати й переглядати національну політику самодержавства.

За визначенням П. Брауна, етнічний конфлікт – це: «...протиріччя або суперечка з найбільш важливих політичних, економічних, соціальних, культурних або територіальних питань між двома або декількома етнічними спільнотами»⁶. Наведена дефініція дозволяє переконатися, що причиною виникнення такого конфлікту є не власне етнічні цінності, а перш за все політичні інтереси. На цій обставині наполягає відомий вітчизняний учений Г. Перепелиця, зауважуючи, що в одному випадку політичні інтереси пов'язані з пануванням над певною територією та соціальними групами, які мешкають на певній території, у другому – з володінням економічними та природними ресурсами, в третьому – з використанням державних інститутів, котрі реалізують політичну владу⁷. З огляду на це, вчений вважає більш доцільним визначати стан, котрий впливає на політичний процес, не як етнічний конфлікт, а як етнічний чинник. До того ж, близькість між явищами етнічного та етнополітичного конфліктів існує у випадках, коли останній визначається як «незбіжність, а часто й несумісність цінностей, зіткнення інтересів і цілей різних етнонаціональних спільнот (етносів, націй та етнонаціональних меншин) між собою та з цінностями, інтересами та цілями держави, а також між усіма їхніми носіями. Інакше кажучи, етнополітичний конфлікт – це процес виявлення і усунення суперечностей, що постійно виникають в етнополітичній сфері політичного суспільства»⁸. Як зазначає вчений, у випадку визнання такого тлумачення етнополітичних конфліктів слід визнавати й ту обставину, що цінність як предмет етнополітичного конфлікту має передусім політичне змістовне навантаження. Отже, «...етнополітичний конфлікт безумовно містить ознаку етнічності, але у тій частині, яка має конкретний політичний або політизований вияв. Цей феномен вочевидь є вужчим явищем, ніж етнічний конфлікт». Останнє твердження дослідник обґрунтовує з тих позицій, що етнічний конфлікт здатний проявлятися не лише у суто політичній, але й у соціальній, економічній, духовній (зокрема у мовній, культурній, конфесійній) царинах людської життєдіяльності. На переконан-

ня Т. Запорозжця, головна їх особливість полягає в тому, що вони стосуються одночасно двох найважливіших сфер життя суспільства – політичної та етнічної, при цьому політична складова (боротьба за владу, ресурси тощо) виходить у такому конфлікті на перший план⁹.

Норман Дейвіс зазначає, що «у Східній Європі, де звичайне політичне середовище дуже відрізнялося від західного, ставлення до націоналізму було дуже відмінним. Поки існували династичні імперії, головна боротьба за владу відбувалася між ультраконсервативними оборонцями панівного істеблішменту і строкатою юрбою революціонерів, які не бачили ніякої можливої надії на прогрес, якщо не замінити імперські режими якоюсь новою, справедливішою формою держави... В цьому контексті прихильники численних національних рухів, остаточною метою яких було створення незалежних національних держав, були в принципі несумісні зі збереженням цілості імперій... Вони не бачили ніякої суперечності між націоналізмом і демократією, воліючи вважати, що націоналізм – природна гарантія демократії»¹⁰.

Наприкінці XVIII ст. в Європі добре розуміли, що Російська імперія, головним принципом якої виступала експансія, була не тільки загрозою існування Речі Посполитої, а й потенційним джерелом руйнування європейського світопорядку. Тоді провідні європейські держави не зупинили російське самодержавство з його загарбницькими апетитами. Замість підтримки і захисту Речі Посполитої Австрія та Пруссія пішла на альянс із царизмом. Відтак спільними зусиллями вони розправилися над великою європейською державою, в якій тільки-тільки реформи почали давати перші позитивні результати. Якщо не знати ґрунтовно перебігу подій і тенденцій суспільного розвитку, а опиратися лише на російську інформацію, яка вирізнялася суцільною брехнею, то неважко потрапити в її лабіринти, не помітивши активних загарбницьких дій самодержавства. Між тим, Росія застосовувала численні методи і прийоми задля реалізації виключно своїх імперських цілей, які не мали нічого спільного ні з допомогою полякам, ні з визволенням єдинокровних братів-українців, або малоросів. Зокрема, на теренах Правобережної України центральний уряд і органи державного управління на місцях, будучи не меншими визискувачами й тиранами в стосунку до власних селян, як нові господарі лицемірно видавали себе за захисників «руської» людності від свавілля та знущань польських поміщиків, оборонцями православної віри, й у такий спосіб зі значною користю для себе, сприяли загостренню конфлікту між селянами-українцями й землевласниками-поляками, який мав усі ознаки етносоціального¹¹.

Скажімо, поляки коронного Правобережжя мали усі соціальні прошарки розвиненої нації: політично й економічно сильну магнатурію і шляхту, велику та дрібну буржуазію, міських індустріальних робітників та селянство, яке поступово піднімалося соціальною драбиною. Цього аж ніяк не можна було говорити про українців, які становили абсолютну більшість населення. У регіоні була майже відсутньою українська еліта. Але саме представники еліти, інтелектуали, авторитети створюють моральний клімат. Як стверджує М. Хрох, у

Правобережній Україні у XIX ст., як і за часів Речі Посполитої, чужоземні «верхи» суспільства (переважно поляки) й далі панували над суспільними «низамми» (здебільшого українцями), які, хоч і заселяли століттями компактно територію, не мали ні «власної» еліти, ні політичної єдності, ні навіть тривалої літературної традиції¹². Навіть побіжний погляд на шляхетську верству в Україні виявляє дві головні проблеми. По-перше, протягом тривалих періодів на її території панували неукраїнські шляхетські верстви. По-друге, коли українська шляхта таки з'явилася, невдовзі вона була інкорпорована до польської шляхти або російського дворянства й, принаймні частково, асимільована неукраїнськими культурами¹³. Це зумовлювало розрив історичної тяглості та зведення українського народу до статусу «неісторичної» нації¹⁴. А тому українська шляхта за визначенням не могла подавати приклад, як треба жити. Таких прикладів наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. насправді не було. Люди не мали на кого рівнятися, не мали з кого брати особистий приклад. Це спричиняло моральну дезінформацію, а відтак ослабляло українське суспільство. Зрозуміло, що таке становище робило їх слабкими перед поневолювачами та ще більш залежними від старих і новоприбулих господарів. Водночас рухало їх ніби по колу.

Щоправда, перебування більшості українських земель, зокрема Правобережної України в складі Російської імперії, не можна розглядати виключно через негативні діоптрії. Академік В. Смолій підкреслює, що, по-перше, відстала, консервативна держава була не в силі за короткий проміжок часу реалізувати інкорпорацію і поглинути в імперське тіло великий український регіон. По-друге, необхідність здійснення суспільних перетворень у середині імперії відволікала її адміністративно-управлінський і військово-поліцейський ресурс від здійснення цього політичного курсу та в сукупності з демократичними європейськими вітрами створювала українцям можливості для формування алгоритму власного розвитку. По-третє, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. українці не тільки жили під знаком знищення Гетьманщини і жалю за втратою автономії, а й козацькими звичаями, героїкою гайдамацького руху та невмирущими мріями про відновлення своєї державності. Саме цим можна пояснити початок національного відродження, як по лівий, так і по правий береги Дніпра, що супроводжувалися рішучим поворотом до народної мови, народної стихії та все відчутнішим впливом на українське суспільство ідей західноєвропейського романтичного народництва¹⁵.

Останнім часом стало доволі модним вживати термін «гібридна війна» як ніби то нове суспільне явище початку XXI ст. Проте це далеко не так: такі війни Російська імперія майже безперервно вела у XVIII, XIX і XX ст. Сама «гібридна війна» не є новою, новими є лише сучасні методи та можливості її ведення. Чи не тому в північно-східній сусідки дедалі голосніше лунають голоси про заборону вивчати та переглядати історію XVIII – XIX ст., особливо національну політику російського царизму? Якщо цього не робити і не мати власної візії про події більш як двохсотлітньої давності, то ми ризикуємо залишатися в од-

новимірному, запрограмованому російському сприйнятті всього того, що насправді відбувалося в Речі Посполитій, Україні і Європі загалом. А воно відбувалося з критичним впливом агресивної зовнішньої політики Російської імперії. Звісно, цьому сприяли внутрішньополітичні реалії як на теренах Речі Посполитої, так і власне на її східних кресах, частиною яких тоді була Правобережна Україна.

Циклічність політики Росії проявилася у вигляді вторгнення російських військ і захоплення Криму, розв'язання Росією гібридної війни проти України. Вони стали можливими через комплекс причин. Зокрема, не останнє місце відіграв той факт, що під впливом російської пропаганди українці, передусім владна еліта, навіть думки не допускали про можливу агресію з її боку. З радянських часів залишився живучим стереотип про загрозу із заходу. У зв'язку з цим за більш як 20 років так і не було сформовано повноцінного у на сході, південному сході і півдні України та не забезпечено його належний захист.

По-перше, у вищих ешелонах влади України ставили на перший план не національні та історичні цінності, а власні кар'єрні амбіції, примат приватних меркантильних інтересів та економічного зиску над державними. По-друге, не звертали уваги на те, що російська меншина стала домінантною майже в усіх сферах суспільного життя української держави, що всередині нашої країни, особливо на сході та південному сході та Криму, утвердила свої позиції регіональна еліта, на яку спиралася і спирається Москва в розпалюванні етнічних, мовних, конфесійних і так званих федералістських (а по суті сепаратистських) конфліктів. По-третє, саме перевищення допустимих меж їх концентрації при владі, передача регіонів під вплив кремлівської пропаганди і кримінально-олігархічних кланів, очільники яких досі вільно та безкарно прогулюються Києвом, доповнені нав'язаними ззовні інформаційними атаками. По-четверте, світоглядними війнами, які привели до розколу в суспільстві, суцільна зневіра та апатія були сприятливим ґрунтом для реваншу на сході нашої країни антиукраїнських сил. По-п'яте, у нас дуже багато людей, які через брак громадянської свідомості самоусунулися від процесу розвитку української держави. По-шосте, на ескалацію внутрішньополітичного життя України справляла істотний вплив інтервенція Росії у Крим і на схід й намагання «розв'язати» українське питання. А загалом внутрішній розбрат, ретельно підігрітий північно-східною сусідкою, створив умови для втручання Росії у внутрішні українські справи і став чинником розв'язання російсько-української війни, появи тимчасово окупованих територій і як наслідок – величезних людських жертв і руйнувань.

Не кращою виявилася розбудова українсько-російських міждержавних взаємин, оскільки істотних, а головне цілеспрямованих і систематичних зусиль для цього з боку України не докладалося. Майже ніякої реакції керівництво нашої держави і провідних політичних сил не було на перманентні випадки з російського боку. Фактично в Україні донедавна навіть не було наукових інституцій, покликаних постійно моніторити суспільні настрої і тенденції у Росії, робити глибокі теоретичні узагальнення й обґрунтовувати витоки та дій-

сні причини зростаючої агресії і ненависті до України та українців. Натомість в українському середовищі під впливом масованої пропаганди ЗМІ численних серіалів продовжували наївно вірити у те, що конфлікти з Росією відійшли в минуле і наступив час справжнього братерства росіян.

Ніяких уроків українське політичне керівництво не винесло і з подій на території колишньої Югославії в 90-х рр. минулого століття, наслідком яких стали близько 200 тисяч загиблих, сотні тисяч поранених і майже мільйон біженців¹⁶. Доволі легковажним виявилось і його ставлення до війни Росії проти Грузії, яка не застала задуматись вітчизняну політичну еліту. А головне ні держава, ні суспільство України не подбало належно про формування власної політичної еліти. Тим не менше, яскравим прикладом цього є Українська революція середини XVII ст., результатом якої постало відродження Української держави. Лише осмислення українського державотворення допоможе мобілізувати український народ до дій, озброїть його історичними знаннями й доповнить цілісну картину нашого бачення про минуле, а відтак забезпечить реальні шляхи протистояння агресору, справжні успіхи в утвердженні Української держави. На найвищих щаблях влади мають бути люди, які мають внутрішньо розвинену свідомість і політичне бачення, достатні для того, щоб забезпечити належне управління країною.

Примітки:

¹ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Богдан Гудь. – Харків: Акта, 2011. – С. 24.

² Сюдюков І. Геній тендітної незламності (До 145-річчя від дня народження Лесі Українки / І. Сюдюков // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://us.bdpu.org/henij-tenditnoji-nezlamnosti.html>.

³ Аркуша О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / О. Г. Аркуша, К. К. Кондратюк, М. М. Мудрий, О. М. Сухий; за заг. ред. М. М. Мудрого. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 187, 188.

⁴ У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – С. 4.

⁵ Історія Русів / Пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 21.

⁶ Браун П. М. Посібник з аналізу державної політики / П. М. Браун; пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – С. 103.

⁷ Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: монографія / Г. М. перепелиця. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 104.

⁸ Котигоренко В. Сучасні концепції конфлікту як соціального явища / В. Котигоренко // Людина і політика. – 2002. – № 3 (21). – С. 75-80.

⁹ Запорожець Т. В. Етнополітичний конфлікт: концептуальний аналіз / Т. В. Запорожець // Статистика України. – 2010. – № 2. – С. 84.

¹⁰ Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – С. 456.

¹¹ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Богдан Гудь. – Харків: Акта, 2011. – С. 404.

¹² Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / М. Хрох // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Буаэр, М. Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – С. 123.

¹³ Когут З. Коріння е: студії з ранньомодерної та модерної історії України / Зенон Когут. – К.: Критика, 2004. – С. 29.

¹⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 172.

¹⁵ Смолій В. Від редактора / Валерій Смолій // Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 4.

¹⁶ Перепелиця Г. Перепелиця Г. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи: монографія / Г. Перепелиця. – К.: Стилос: ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 114-176.

Отримано: 29.11.2016 р.